

Budapestre vonatkozó újságcikkek

Osztályozás

Tárgy

92

Szerző: *Gagyhy Dénes*Cím: *Az író és az ember*

Idő

"1921"

Személy

Forrás:

A Nép

Bp.

1921. 8. 12

(Hely)

(Idő)

(Köt. v. füz.) (Old)

Az író és az ember

— A NÉP eredeti tárcája —

Irtta *Gagyhy Dénes*

Tegnap temették.

Mikorra sirhalmának barna földjét zöldre festi a fészlő gyep, emberi emléke az élet zsbongó vásárában elmosódik teljesen, legfőképpen egy-egy ideálista tanítvány gondolatára bánatos szeretettel, amiért utját számára egyengette a boldogulás felé. És talán rá gondolt az önzés is, de egészen más érzéssel: a kielégített vágy örömeivel vagy a halála által szétépett reménység csalódott bosszúságával.

Az ő jó és az ő gonosz, erény és gyarlóság emberi testbe költözött szelleme ül tort az ő dicsőült szelleme szomszédságában: egyik könyezve, csüggeteg homlokkal, vesztése fölélt bánkódván, a másik tapsolva, mosolygó arccal, nyeresége fölélt örvendezvén.

Nem marad üresség utána ebben az összevissza, tüfekedő emberi sokadalomban, hiszen egymás' oják a türelmetlen halandók az örök halhatatlanságba, hogy helyére álljanak annak, aki már eltávozott. Bizonyos, hogy az ő helye sem lesz sokáig üres az élet komédiás deszkáin, azonban az az asztal, amelyen írt, még soká — ki tudja meddig? — gazdátlan marad.

A ma legelső irodalmi kritikusa volt Riedl Frigyes. Finom, megértő és megértető. Elfojgultság, speciális ellenszenv vagy rokonérzés sohasem irányította: az emberileg lehető, felfogható és kimondható igazságot hirdette és szolgálta. Módszerében analitikus, egyben szintetikus: a külső hatásoknak, környezet és hagyomány látható vagy magyarázható nyomainak felkutatása

és feltárása mellett végigkíséri és megfejteti azt a belső, pszichológiai folyamatot, melyből a boncolókése alá fogott mű fakadt és amelynek elemeiből felépült. Erre következik a logikai szintézis: a külön válogatott, egyenként vizsgált lélektani és természeti elemeket, okos szisztéma szerint össze-sűrítve és kellemes összhangba hozva, megrajzolja az író jellemét, megszabja munkája irodalmi értékét. Előadása szellemes, olykor élcés és világos; a tartalom sugarai szinte perzselve török át a koponya falát és élesen hatolnak az agyba: definíciói és megállapításai pedánsan szabatosak; egy szót hozzátenni vagy elvenni belőlük nem lehet. Nyelve olyan, mint az ezüstcsengés, halkán, bájolón, egyöntetűen zeng; inkább a költészet nyelve, mint az értekező prózáé; fordulatai élénkek, képei ötletesek és eredetiek annyiban, hogy a hasonlításnál a hasonlót, majd nem kizárólagosan, a művészet világából veszi; és olyan tiszta, őszámatu magyar nyelv, mely a népballadák nyelvéből vált nyugateurópai ritmusúvá.

Mint ember, ha nem is volt külön, de volt benne hajlam a különködésre. A tömeget, a tolongást és tolakodást nem szerette. A tömegmozdulatok, tömegérzések és tömeghangulatok nem találtak utat az ő egyéni életű, vonakodó lelkéhez. A nagy tömegek hullámzásától irtózott, abból drámai összejött és nemzeti katasztrófát jövendölt. A világháború folyamán, a szörnyű vérontást látván, egyik utolsó

művében, *Shakespeare és a magyar irodalom*-ban, reményét vesztve, kétségbeesetten kiált: «Visszatért a Kaosz!... A világ kifordult sarkaiból és nem akad Hamlet, aki azt visszaemlíni reménylené.» Az emberszeretet nagy érzése nem talált más utat feddő és aggódo nyilatkozásra. Anyja oldalán, hitvesi társ nélküli élt. Lelkének egész melegsége édesanyjának aggastyán napjait tette egyhévé és minden veleszületett gyöngédsége csak arra volt szánva, hogy hátralévő életét tegye türelhetővé. Érthető tehát és többé-kevésbé ezzel is magyarázható visszavonultsága és zárkózottsága, melyet az utóbbi időkben, ugyszóván, tejjessé tett egyre fokozódó, de titkolva titkolt süketsege.

Magyarrá lett magyar. Nem ő, nem is az apja, hanem német eredetű családja. Apja, Riedl Szende, szintén budapesti egyetemi tanár volt, a magyar kultúrának itthon és külföldön jeles bajnoka, Heinrich Gusztáv előde az egyetemi német irodalmi katedráján. Bár nem Pesten született, hanem a bors megyei Ladoméron, valójában mégis pesti gyerek ő, a pestiesség rutiterheltsége nélkül. Itt járt gimnáziumban, itt tanult az egyetem bölcsészeti fakultásán. Kivételes előnyökkel és társaiét messze felülmúló készséggel lépett az egyetem csarnokába. Már gimnázialis tanulmányai idején szinte kényszerítő lehetősége nyílt, hogy nyelveket tanuljon és az európai nagy irodalmak, főként a német irodalom mezején szettekinnsen, megismerkedjék a modern filológia alapvető kérdéseivel és érdekes problémáival. Gyulai Pál és Greguss Ágost lettek tanárai, előbbiből a magyar irodalom történetét, másiktól az esztétikát hallgatta.

Toldy Ferenc után, de már életében is, legjelentősebb két alakja volt e két kiváló férfiú a magyar irodalmi életnek. Az Akadémián, a Kisfaludy-Társaságban, mindenütt, hol a komoly irodalom megszólalt, vezéri dobogón ál-

lottak. Kettőjük személyében és kezében koncentráció a forradalom után jövő korszak műbiralata, érintetlen és érinthetetlen tekintélyük végre is uralkodóvá vált az egész vonalon. Greguss tanultabb volt, világirodalmi ismerete jóval tágasabb, mint a Gyulaié, de emez eszesebb, temperamentumosabb és bátrabb volt; Greguss inkább külföldi hatás alatt állott, főként Taine volt mestere, Gyulai felfogására azonban külföldi esztétikus alig volt befolyással, az ő nézetei egészen magyar talajból nőttek, Kemény Zsigmond és Arany társaságában, a velük való eszmeközösség alapján. Kivált Kemény irányítása volt feltűnő, annyira, hogy Vörösmartyról és Katonáról írott egy-egy rövidebb tanulmányának megállapításait átvette, sőt az sem látszik lehetetlennek, hogy Kemény utmutatása és impulziója nélkül Gyulai sohasem írta volna meg *Vörösmarty életrajzát*, sem *Katona és Bánk bán*-ját.

A hetvenes évek elejére esik, midőn a francia esztétikusok, főként Sainte-Beuve és Taine hatása nálunk is általánossá válik. Taine elmélete, melyet kritikai munkáiban, legszabatosabban *Az angol irodalom története* bevezetésében fejtett ki, az ugynevezett *milieu-elmélet* komoly megértőre és lelkes hirdetőre talált Greguss Ágostonban. Ő is vallotta, hogy minden irodalmi mű keletkezésére döntő elhatározással van a *taj, környezet és pillanat*, amelyben, ahol, amikor a költő lelkéből kiszakad, Gyulai azonban mindezt nem vallotta. Sainte-Benveöt nem tartotta esztétikusnak, Taint pedig tulságosan esztétikusnak és rendszerezőnek állította. A franciák közül egyedül Gustave Planchetvel értett egyet, mert Hugo regényeinek szertelen jellemeit helytelenítette. Ő a tradíció alapján állott, a magyar kritikát irodalmi hagyományai alapján és szellemében ipar-

kodott tökéletessé fejleszteni.

E két áramlat szembekerült ugyan egymással, mégis kiegészítette egymást. És ebbe a versengő áramlatba került a fiatal, tizennyolc esztendő Riedl Frigyes. Az ifjú hallgató rendkívül érzékeny, könnyed érintésre is könnyen reagáló és irodalmi szubtilitások befogadására már preparált szelleme aligha tudott egyelőre választani a két irányzat között. Bacsányi, Kazinczy, Bajza és Toldy nevelésénél és származásánál fogva, közelebb állottak hozzája: viszont a franciák szellemes, csodálatos művészettel konstruált dogmája nagyon érdekelte és kíváncsiságát izgatta. Míg egyfelől Gyulai büvös egyénisége és irodalmi sikerei lefogták, másfelől Gregusshoz is vonzódtott és a két irányzat ellentétét szeretete volna kiegyenlíteni. A hagyományok erejét és lelkiismerete szerint kötelező voltát beléolvasztani igyekezett a tudomány modern és a szellemi értékeket egymáshoz közelebb hozó vívmányaiba. Szorgalmasan és behatóan tanulmányozta tehát a magyar irodalmat, vele párhuzamosan a németet és franciát.

Kétségtelen, hogy Greguss keltette fel benne az érdeklődést Taine felfogása iránt; és épp így kétségtelen, hogy ez az érdeklődés vitte Párisba az egyetemi évek szokásos lezajlása után. Tanítványa lett Tainenek, hallgatta Renant, anélkül, hogy tanítása mélyebb nyomot hagyott volna lelkében; hallgatta Gaston Boissier és talán tőle tanult legtöbbet, az írói jel emzés szintetikus módszere, melyet Riedl alkalmaz, hozzája vezet, mint mesterhez. A francia fővárosban töltött idő elhatározó befolyással volt szellemi fejlődésére és írói irányára. Taine elméletét, ha nem is mereven és dogmatikusan, teljes egészében magáévá tette; azon-

ban Gyulai intelmét sem feledte, tejet hajtott a nemzeti irodalmi hagyományok előtt és a két követelményt szerencsés formában sikerült egyesítenie.

Legnagyobb munkája, időrendben talán harmadik (első kiadása 1887-ben jelent meg), *Arany János*. Ugy hallom, őt kiadást ért, de az ötödikét nem látam, csak a negyedikét ismerem. A nyolcvanas évek közepén kezdette írni, tehát abban az időben, mikor a francia benyomások még elevenen éltek, Taine és társai szuggeszciója bűvölet alatt tartották. Aranvt tartotta legnagyobb magyar költőnek, mint Gyulai; és igen valószínű, hogy az ő ösztönzésére kezdett vele irodalmilag foglalkozni. Rajzában arányos akart lenni Arany gigantikus költői méreteivel; és hogy szándékát megvalósíthassa, tágas irodalmi horizont, a magyar lélekben és költészetben való elmélyedés, az ítélő képesség ereje és az esztétikai érzék biztossága állott rendelkezésére.

A lélekbúvár és természetvizsgáló képében jelenik meg, amidőn Arany munkáinak vaskos follánsait felnyitja. Külső jelekből, természeti és történelmi motívumokból, napi élethangulatok segítségül hívásával igyekszik kihámozni Arany gondolatait, rejtett és meg nem vallott szándékát, amikor egyik-egyik költeményét írta, hogy miért írta? Miért rajzolta így embereit és állatait és miért nem amugy? Keres és talál hatást idegen lángszellemek részéről és azt ki is mutatja: Byron és Shakespeare sugalmazta, sőt Vergilius is. A farkasról, Toldi farkasáról megkapó természetrajzi leírást ad, hogy teljesen indokoltá tegye Arany eljárását; ugyszintén a kuttyóról, annak falusi szerepéről az Alföldön, majd Toldi lováról, a Pejkóról. *Toldi Szerelmének* olaszországi részét szinte elfo-

gult szeretettel tárgyalja: minden táj, minden fa u, minden alak érdekli, nagy részüket ismeri is, ha nem ismeri, addig kutat, míg megismeri. Általában Itália kedves terület előtte, az olasz művészet a maga csodás méreteivel ellenállhatatlanul vonzza, az olasz renaissance egyik legkedvesebb studiuma.

A klasszikus olasz kultúra láncolta magához rajongó lelkét, vagy egyéb, objektív oka is van e mélységes ragaszkodásnak? Azt hiszem, van. És e tekintetben felvilágosításért Tainéhez kell fordulni. Az *olasz művészet bölcselete*, melynél érdekesebben és, hogy úgy mondjam, filozófusabban, a milieu-elméletet a képzőművészet különböző ágaira is alkalmazva, még senki sem szólott az olasz művészet remekeiről: feltétlenül megillette Riedl lelkét és ha nem egyedül ez, de minden esetre ez is befolyással volt, hogy az olasz kultúrára oly gyakran és oly behatóan foglalkozzék. A *Magyarok Rómában* (1900.) című kulturtörténeti essayje például, melyben Róma magyar vonatkozású emlékeit írja le, rendkívüli finomsággal és közvetlenséggel, egészen Taine említett könyvében foglalt előadásainak szellemétükrözi.

Bár nem ilyen mértékben, nem is ilyen irányban, mégis hasonló az eset A *magyar irodalom íróirányai*-ban (1897.). Arany után ez a legterjedelmesebb műve és talán, ha szabad ezt mondani, egyetemes támaja és összefoglaló tárgyalása miatt, utána a legértékesebb is. Azt mutatja ki benne: ötszáz esztendő alatt Magyarország természeti képe ép úgy megváltozott, mint műveltségének formája és tartalma. Az idegen eszmék betódultak a magyar könyvekbe, velük azonban tengeri, burgonya, dohány, akácfá plántálódott az Alföld homokjába. Rövid történetét adja irodalmunk fejlődésének az egyes fázisok kiinduló és zöröpontjait alkotó politikai és iro-

dalmi mozgalmak kiemelésével, valamint a rákövetkező kultureredmények megállapításával. Szinte szembeszökő, hogy a mű hasonfelét általában az olasz, különösen a renaissance és a humanisták hatásának szenteli.

1899. november 5-én a fiume-budapesti gyorsvonaton agyonlőtte magát Péterfy Jenő, Riedl tanár- és író-társa, egyben legbensőbb barátja. Emlékének egy gyönyörű essayt szentel, méltót a méltó versenytárs egyéniségéhez, olyant, mely az angol essay-irodalomban is pirulás nélkül foglalhatna helyet az első között. Címe *Péterfy Jenő* (1900). A lelki elemzésnek aprólékos pontossága, a legrejtettebb redőknek is diszkrét, a baráti bizalommal soha vissza nem élő feltárása s az ekkép nyert jellemvonakból művészién összealkotott kép: olyan tökéletes irodalmi mű, amelyre majd, mint példára tekintenek éveken keresztül vissza. Tömören és precízen adja benne az essay definícióját, nem iskolás modorban, hanem a legemelkedettebb esztétikai elvek szerint: «Az essay nem is tudományos értekezés, hanem a tárgy eszmekeltő megvilágítása egy vagy több szempontból. Az essay (hogy úgy mondjam) eredeti kitekintés egy ismert tárgyra».

Petőfiről két tanulmánya van: egyik a *Poétiká*-jában, másik a Beöthy-féle *Képes irodalomtörténel*-ben. Az első iskolás példa, annak is van szánya, a tainei-módszer gyakorlati alkalmazására, amennyiben a környezet változása és a pillanat eseményei alapján van Petőfi életrajza összeállítva. Ez nála könnyen megy, mert élete története nem egyéb, mint költeményeinek kronológikus sorozata; de szövevényesebb lélekrajznál aligha lehetne megvalósítani. A második finoman festett, akadémikus portré, nem keresett

részleletessel, de a jellemző vonások tüntető színezésével. Ugy tudjuk, hogy Petőfiről Aranyéhoz hasonló, terjedelmes monográfiát, egész könyvet akart írni. Ismerősei, barátai, akik sürűbben érintkeztek vele, talán többet tudnak róla és hagyatékában, alkalmasint, kész művet fognak találni.

1905 januárban a budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet tanárává nevezetett ki. Csak hivatalos helyzete változott ezáltal, irodalmi helyzete ugyanaz maradt. Epp úgy dolgozott tovább, munkatérét egyetemi előadásaiiban kiszélesítve, mint azelőtt. Csak a *Budapesti Szemlé*-ben kevesebbek tikket, ezután inkább az Akadémia és a Kisfaludy Társaság vette igénybe erejét és támogatását.

Ujabb gyászeseemény, mely őt lelki leg nagyon közelről érintette, újabb inspirációt adott. Tanítómestere, irodalmi mentora és pártfogója, Gyulai Pál meghalt. Ő tartott fölőtte az Akadémiában emlékbeszédet. Az akadémiai emlékbeszédnek Gyulai volt a mestere. Igaz, már Kölcsey művészi formát és tipikus tartalmat adott neki, azonban arra a tökéletességre, melyen ma van, Gyulai emelte. Előtte az akadémiai emlékbeszéd jobbára borus tónusu, prózai ditirambus volt; Buffon nyomán Eötvös közeledett a kritikai tartalomhoz, végleg azonban Gyulai jutott oda, hogy nem dicsbeszédet, hanem ünnepélyes ugyan, de igazságos ítéletet kell mondani az elhunytól. Ezt követte Riedl és aligha maradt alatta mesterének. Nyíltan és meggyőzőzréssel hirdeti, hogy Gyulai a legnagyobb magyar kritikus, aki esztétikai alapot adott az irodalomtörténetnek; mint stilszta, a magyar értekező próza megalapítója. *Gyulai Pál* cím alatt került könyvpiacra.

Három jellemzés (1912.) címmel, ösz-

szefoglalva, három emlékbeszédet adott ki. Három kitünő tudós és író, Toldy Ferenc, Greguss Ágost és Katona Lajos fölött tartotta. Elsőt az Akadémiában, másodikat a Kisfaludy-Társaságban, harmadikat a Philológiai Társaság közgyűlésén. Három nemzedék képét rajzolja meg bennük és általuk, mint az illető nemzedék képviselője által. Toldy Ferenc nemzedéke a tudományos honalapítók nemzedéke, kik a szikkadt irodalmi pusztát dus, virágos kertté alakították. Greguss nemzedéke az elnyomatás alatt és közvetlenül utána, folytatja és befejezi a nagy elődöktől megkezdett munkát. A harmadik generáció, a Katona Lajosé, «az immár meghódított területen a rendszeres, az új tudományos módszerrel erősített, részletes kutatásba fog». Katonáról tartott emlékbeszédében keserű hangot üt meg a végén: panaszolja, hogy a magyar nem becsüli a tehetségeket, nem az érdemet, a munkát — annak jut minden jutalom, akinek protekciója van és kijárja magának. Az író közömbös közönség-

gel áll szemben: «A mivel magyar közönség nagy, néma tenger: csak politikai kérdések birják felszínétideig-órág felkavarni».

Éles, kritikus szemmel vizsgálván mindenha az irodalmat, annak jelentős és jelentéktelen hullmázását: vizsgálata eredményét, időnként és alkalomszerűen, nyilvánosságra, rendszeren a szakkörök elé, valamelyik irodalmi társaság tanácskozásába vitte. A Thaly Kálmán *Adalékai*-ban és *Tanulmányjai*-ban közrebocsátott kuruc balladák közül eleinte négy (*Esztergom megvétele*, *Ocskai László éneke*, *Rákóczi bucsuja* és *Bezerédi nótája*), utóbb ezekkel együtt tíz gyanusnak tünt fel előtte, nemcsak itt-ott előforduló, modern kifejezései, gondolatgyekezései, hanem olykor egész sorok egyezései miatt. Különösen a Thaly neve alatt megjelent némely balladaszerű költemény és az említett kuruc balladák között talált meglepő gondolatai és kifejezésbeli egyezéseket. Ezen kívül Arany *Török Bálint*-ja és *Esztergom megvétele* mutatott ilyen hasonlóságot:

Arany: *Török Bálint*:

Mire a nap még egyszer kisütne,
Német zászló lesz oda felütve.

Esztergom megvétele:

Mire a fényes nap háromszor felsütne,
Hej! Magyar lobogó lesz oda feltűzve!

Ezekből és hasonló jelekből oda konkludált, hogy a népi eredetűnek hirtetett kuruc balladák egy részét, a szebbjét, maga Thaly Kálmán írta. Mozgalmas irodalmi pörlekedés tá-

madt a fellevésből, folyt is egy darabig a patakiak részéről, de aztán megszakadt. Azonban a gyanu nem valóság és a pör eldőntve még nincs. Minden esetre különös, hogy Riedl Thaly életében nem tisztázta a dolgot, holott a kételyei már akkor megvoltak bizonyára. (A kuruc balladák. Megj. *Irodalomtörténet* 1913. évf.)

Utoljára, tudomásom szerint, az 1916-iki Shakespeare-jubileumon szerepelt, *Shakespeare és a magyar irodalom* (1916.) című előadásával. Olyan hatást tesz ez a szép essay az alkalmi értekezések és diszcikkek tudós és tudákos özönében, mintha egy fülelt koncertteremből, ahol egyszerre hat zenekar játszik s lehetőleg mind hamisan, egyszerre illatos fenyvesbe lépénk és valahol egy sziklatetón a csalogány megszólal, dala cseng tisztán, üdén, gikszer nélkül. Rapszódikus, egyik gondolatról a másikra ugrál benne Riedl, nem is mindig következetes, de eleven és szellemes. Shakespearenak a magyar irodalomra gyakorolt hatását fejtegeti és azt az okot jelöli meg: miért választottuk a drámában követendő mintául Shakespeare-t és nem a francia iskolát? Pikáns, de elszánt felelet a francia irodalmat imádó Riedl Frigyesztől: azért, mert Shakespeare drámái az élet széles képét adják, a francia dráma az életjelenségeknek csak bizonyos körét állítják elének.

Palinodía volna? Már nem tudjuk eldőnteni. Lehet, hogy ő is csalódott esalfa szerelmében és kiábrándult belőle.